

Грађанско друштво и грађанска култура
у савременој Русији
Искус̃во социолошке дија̃носи̃ке

Михаил Константинович Горшков

Грађанско друштво и грађанска култура у савременој Русији

Искусџво социолошке дијајносџике

Косовска Митровица, 2013.

МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ ГОРШКОВ
ГРАЂАНСКО ДРУШТВО И ГРАЂАНСКА КУЛТУРА У РУСИЈИ:
ИСКУСТВО СОЦИОЛОШКЕ ДИЈАГНОСТИКЕ

Прво издање на српском језику

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици

За издавача

Проф. др Бранко Јовановић, декан
Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Бранко Јовановић

Уредник и њиређивач српској издања

Проф. др Урош Шуваковић

Рецензенти

Проф. др Данило Ж. Марковић

Проф. др Милојица Шутовић

Проф. др Урош Шуваковић

Превод са руској језика

Сузана Стојковић, лектор

Лектура и коректура

Оливера Шолаја

Техничка њријрема

Бобан Станојевић, лектор

Штампа

Graficolor, Краљево

ИСБН

978-86-6349-012-3

Тираж

300

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Приштини од 26. децембра 2013. прихваћене су позитивне рецензије ове студије и она је уврштена у препоручену литературу у оквиру предмета Друштвене промене на мастер академским студијама социологије.

Садржај

Садржај	v
Предговор	1
Грађанско друштво и грађанска култура у Русији	7
Питања и одговори	43
Белешка о аутору	51

Предговор

Дело Михаила Константиновича Горшкова *Грађанско друштво и грађанска култура у савременој Русији: искуство социолошке дијагносе* представља вредан социолошки рад овог водећег савременог руског социолога и великог пријатеља српског народа. Студија која је пред читаоцима представља управо оно што наслов сугерише: социолошку дијагнозу стања грађанског друштва у савременој Русији.

Академик Руске академије наука (РАН) М. К. Горшков налази се на месту директора Института за социологију РАН, и са те позиције руководи многим емпиријским и теоријским истраживањима која се односе како на проблеме савремене Русије, тако и на друштвене процесе у другим земљама и на њихов однос према друштвеним процесима у Русији. Налази који се добијају на основу ових истраживања имају велики, не само научни, већ и друштвени значај с обзиром на то што их врх руске државе користи и у доношењу стратешких политичких одлука. Академик Горшков је члан Научно-експертског савета Председника Савета Федерације Федералне скупштине Руске Федерације (Горњег дома руске Думе).

Са академиком Горшковим сам се упознао у Косовској Митровици 2009. године, када је учествовао на међународном научном скупу „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима“, на коме је изложио рад под насловом „Изазови глобализације и међуетнички проблеми на Балкану“. Позив да учествује на скупу му је, као организатор конференције, упутио наш факултет, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, уз пријатељско посредовање проф. др Данила Ж. Марковића и проф. др Зинаиде Т. Голенкове, заменика директора Института за социологију РАН. Тај је рад 2010. објављен у истоименом тематском зборнику. Може се слободно рећи да је већ тада успостављена сарадња између наших установа. Она је правно потврђена потписивањем Меморандума о сарадњи приликом мог боравка у Москви, новембра 2012. године, на конференцији „Цивилизација. Модернизација. Идентитети“ у чијем сам раду учествовао на позив академика Горшкова. Меморандум о сарадњи смо потписали заменик директора Института за социологију РАН проф. др Голенкова и ја, тада у својству в. д. продекана за научно-истраживачки рад Филозофског факултета. Коначно, последњи наш сурет збио се августа ове године, на конференцији Европског удружења социолога у Торину, на којој смо обојица учествовали у оквиру исте секције. Тада ми је академик Горшков и дао овај рад, који се данас налази пред читаоцима српског говорног подручја. Ради се о предавању које је одржао студентима универзитета у Санкт Петербургу новембра 2012. године. Подаци које је тада изложио делимично су поновљени и допуњени приликом његова излагања у Торину.

За боравак у Торину везана је и прича која јасно показује став академика Горшкова према Србији и проблемима на Косову и Метохији. У оквиру наше секције наступала је и госпођа истраживач једног од универзитета у Милану, иначе пореклом из Сарајева. Током презентације је приказала карту Балкана и на њој Косово као „независну државу“. Истог тренутка сам скочио, направио мали

инцидент прекинувши њено излагање, и објаснио да Косово није „независна држава“, те да захтевам да користи друге термине, а да се тај њен слајд одмах уклони. Она је на то пристала и понудила као „компромисни термин“ — „специјални статус Косова“, чиме нисам био задовољан инсистирајући на изразу „специјални статус Косова под Резолуцијом 1244“, што је дотична дама на крају прихватила. Све се то одвијало пред пуном салом публике. У паузи, салу нико није напуштао, пошто смо сви чекали још једну сесију на којој је поново требало да излаже академик Горшков. У том интермецу, он ми је пришао и гласно, да сви присутни чују, изјавио: „Да је даље инсистирала, ја бих Вас подржао. У вези са Косовом мислим исто што и Ви“.

Рад Грађанско друштво и грађанска култура у савременој Русији: искуство социолошке дијагностике резултат је научног истраживања које Институт за социологију Руске академије наука, под руководством М. К. Горшкова, спроводи једанпут годишње, од 2000. године. Циљ је да се утврде не само карактеристике грађанског друштва и грађанске културе у Русији, већ и да се предвиде тенденције промене њихових образаца. Сверуски узорак омогућује закључивање на нивоу читаве државе. У раду који је пред српским читаоцима управо је акценат и стављен на промене у обрасцима руског грађанског друштва и грађанске културе, на промене у самопоимању идентитета, те на поимање грађанске свести. Академик Горшков даје и јасну дефиницију појма „грађанска свест“, која је веома значајна и за коју мислим да би било корисно да је прочитају и „савладају“ разни стручњаци који се представљају као интелектуалци, а који су увек спремни да заступају било партикуларне било мондијалистичке интересе, али у сваком случају на уштрб општих интереса своје земље. Он, дакле, дефинишући грађанску свест, указује на то да је она „разумевање приоритета општих интереса земље, читавог народа а не појединих интереса група“, додајући при том да мора бити „оријентисана на основне демократ-

ске вредности. Самим тим, она одражава одређено духовно стање друштва, на оној етапи његова развоја када демократске норме и вредности постају фундаменталне основе социјалне делатности". Храбро и прецизно сецирајући друштвене промене, М. К. Горшков, полемичким тоном, подвлачи да је „могуће из корена променити политику и чак извести револуционарне промене по питању својине, али се не могу брзо променити основна убеђења и људске вредности". Ово упозорење је сасвим на месту, тачно, и емпиријски потврђено у свим транзиционим друштвима. А, као што знамо, нека тврдња постаје истинита тек верификацијом у пракси. У овом случају, теза је верификована. Овакво схватање Горшкова у складу је са чувеним Марксовим ставом изреченим у „Прилогу критици политичке економије" како „не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест". Заиста, Маркс је револуционарне промене предвиђао у оним друштвима где је свест радничке класе дошла до највишег ступња развоја, наводећи за пример Немачку. Историја се није одвијала према Марксовој прогнози, па је до социјалистичких револуција дошло у земљама које су биле слабо развијене (прво у Русији која се налазила на феудалном ступњу друштвеног развоја). Стога је прво дошло до промена у својинским односима, а потом се веома дуго развијала свест, мењала су се убеђења људи и њихове вредности. Слично се поновило, само у супротном смеру, и са друштвима у транзицији: својински односи су промењени, извршена је општа приватизација, али се вредности мењају поступно и оне су специфичне за свако друштво понаособ. Постоје, свакако, и универзалне вредности, али оне нису једине; вредности су укорењене у историјском искуству, традицији, који не дозвољавају нагле промене у грађанској свести. Ово потврђују и резултати истраживања академика Горшкова, приликом којег су грађани Русије на питање „каква идеја или парола у највећем степену одражава снове о будућности Русије?", у највећем проценту — од чак 45 одсто — од-

говарали да је то „социјална правда, једнака права за све, снажна држава која се брине о својим грађанима“, док је 28 одсто грађана Русије истакло „људска права, демократија, слобода самоизражавања личности“. На исто питање, без сумње, у другим државама би одговор био значајно другачији и то је оно што извире из различитих грађанских и културних образаца различитих друштава.

Објављивањем ове монографске студије академика Горшкова на добитку су и српска социолошка (и политиколошка) наука и српско друштво. Српска наука зато што тиме стиче увид у резултате веома значајних социолошких истраживања која се спроводе у Русији, без којих је тешко доносити ваљане закључке о процесу транзиције, односно сваки такав закључак би био недостатан; српско друштво зато што има прилику да се упозна са одвијањем транзиционих токова у једној тако моћној земљи каква је савремена Русија, и то из пера водећег руског социолога. Ово су били главни разлози да замолим академика Горшкова да се сагласи да Филозофски факултет Универзитета у Приштини, с привременим седиштем у Косовској Митровици, буде издавач ове књиге. Одговарајући ми љубазним писмом и дајући своју сагласност, истакао је да верује да ће „таква сарадња између научних институција Србије и Русије не само пружити допринос даљем развоју наших дугорочних контаката, већ и допринети обогаћивању социолошког знања, формираног као дела националне традиције српске и руске социолошке школе“.

Косовска Митровица,

1. децембар 2013.

Проф. др Урош Шуваковић

Грађанско друштво и грађанска култура у Русији: искуство социолошке дијагностике

Данас, у ово веома сложено, или како га још називају – прелазно време, човек, који поседује доминантан хуманистички поглед на све што се око њега дешава, поседује извесну надмоћ. То је и моје мишљење, иако га не деле и сви представници техничких и природних наука. Такав човек, сигуран сам да може боље да се снађе у разним ситуацијама, које су неизоставан део сложеног друштвеног живота Русије, у неким стварима може да буде флексибилнији, може да буде прилагодљивији у односу на друге. Ви имате дивну и изузетну могућност, коју не би требало, ни у ком случају, да пропустите, да чврсто станете на ноге и погледате овај живот око себе, ваш и наш, без устручавања, али истовремено морате бити и спремни за тај живот који ћете посматрати широм отворених очију. То је веома важно!

Признајем, прихватајући позив да одржим предавање на вашем Универзитету, размишљао сам о томе, који проблем да избе-

рем за наш разговор а да он уједно буде интересантан за разговор, дискусију и питања. Мени, као директору Института за социологију РАН, разумећете, пружају се многе могућности јер сваке године спроводимо велики број истраживања, а за двадесет година реформисања руског друштва спровели смо их толико да их је тешко избројати. При томе, наша истраживања се остварују у режиму мониторинг пројеката. Објаснићу, за оне који не знају: реч је о истраживањима која предвиђају обавезно понављање блокова питања о показатељима, чији су индикатори коришћени у прошлости. То значи да, имамо могућност да пратимо динамику ових или оних појава и процеса на строго методолошкој основи и анализирамо не само оно што се дешава у свести и понашању људи, већ и то, у ком правцу су усмерене одговарајуће промене. И то је нешто највредније што савремена социологија може да да друштву, наравно, уз вешту интерпретацију добијених резултата.

Зато што смо понекад склон и да све оцењујемо на брзину, успут, а затим да тим својим исхитреним закључцима, који не морају увек да буду и тачни, изазивамо немир код својих пријатеља, колега и чланова породице, неопходно је сести, мирно о свему размислити и схватити шта је коначно добијено као резултат – то је оно што је заиста важно. То је на неки начин и најава обавезног услова, неопходног код приступања било којој анализи, а нарочито када се посматра човек као индивидуа или пак друштво у целини.

Дакле, спремајући се да дођем на ваш Универзитет, могао сам да укажем на одређене проблеме и размотрим их на адекватан начин, ослањајући се на добијене резултате, зато што они понекад зачуђују, утичу на свест чак и професионалаца и експерата, понекад оповргавају, подривају хипотезе које ми обавезно формулишемо пре разраде програма сваког истраживања. Рецимо, могао сам да са вама поделим резултате истраживања „Постоји ли у Русији средња класа?“ И шта је то уопште? Са чиме се „једе“? Или, кога она „једе“ у савременом руском друштву?

При томе, могао бих да се осврнем на три велика испитивања, а све анкете које спроводимо на Институту за социологију РАН заснивају се на општеруском узорку, зато могу да говорим о руском друштву у целини (то је, такође, ретка привилегија) а не само о неком региону. Тако су, на пример, вршена мерења (три пута у последњих петнаест година) која указују на стање и динамику развоја нових младих покољења. Нарочито оног коме и ви припадате. Њега називају још и „изгубљеном” генерацијом, или „првим тржишним” покољењем у Русији, што, у суштини, и није далеко од истине.

Могао бих са вама да разговарам о резултатима истраживања „Жена нове Русије: каква је, како живи, чему тежи?”, резултатима који, сигурно да својом тематиком отварају разна питања о којима се може дискутовати. Када је реч о томе, 2002. године изашла је књига са сличним насловом која је била одмах „разграбљена” по књижарама у многим градовима и селима Русије.

Спровodeћи истраживање, ми смо приказали четири социјална типа савремене руске жене, која се нашла у веома сложеним условима. Један од њих смо назвали „очајне”. То су оне жене, које немају чему да се надају, нити имају на кога да се ослоне у животу. Запрепашћује број, који показује колико је жена које се могу сврстати у овај социјални тип. У току истраживања на општеруском узорку показало се да 7% испитаних жена припада тој категорији друштва. Да бисте боље разумели како то изгледа у апсолутним бројкама, рећи ћу вам да иза сваког процента испитаника који добијемо у анкети општеруских размера, стоји 750.000 хиљада људи. Помножите тај број са 7 и добићете апсолутни број жена које припадају тој категорији.

Могао бих вам говорити и о основним резултатима једног од наших последњих истраживања (на нека од њих ћу се вратити касније, у току свог предавања): „О чему маштају грађани Русије?”. Пројекат је био изузетан. Представили смо га у пролеће ове годи-

не, и имао је велики одјек у штампи. Више пута су ме позивали у разне ТВ емисије, како у Русији тако и у иностранству, где сам, такође, наступао, јер је осим руских експерата занимало и западне експерте да ли грађани Русије данас уопште маштају, и ако маштају, онда о чему? Испоставило се да маштају, и то о много чему, између осталог и о врло озбиљним стварима.

Уопште, много сам о томе размишљао, помислих и на то како идем на Универзитет хуманистичких наука. Стога, ако узмемо у обзир распоред вашег факултета и моју немогућност да често наступам у универзитетским структурама, одлучио сам да треба да се осврнем на проблем који би имао системски карактер и категорије, или како филозофи кажу, проблем суштине и проблем феномена.

Суштину, с те тачке гледишта, зато што покрива читаво људско, социјално пространство, а то је друштво уопште. А феномен, јер је то нешто што проистиче из те суштине – то је та стварност која постоји и оно идеално, чему сви ми тежимо. Тако је пак по својој природи саздан човек, који је убеђен да је стварност – нешто добро, она је то, што нам омогућава да чврсто стојимо на земљи, и то је заиста тако. Међутим, било би досадно, ако бисмо само томе тежили. Природно је да желимо свој живот да поредимо са одређеним идеалом и да покушамо у томе да схватимо да ли је могуће ишчупати се из њега, из опскурне свакодневице и приближити се неким идеалним цртама онога, што жели сам човек, или породица, или социјална група, или пак читава друштвена заједница итд.

Зато сам дошао до закључка да са вама треба да поделим нека своја запажања, закључке и научне категорије. Да бисмо успешно реализовали овај задатак, у ту сврху ће нам најбоље послужити тематика грађанског друштва.

Како га је могуће назвати и дефинисати велико је питање, и то не само за вас студенте, већ и за нас експерте, стручњаке из разних области које се баве анализом друштва. Верујте ми да је тако.

Пре свега, морамо да схватимо шта је то грађанско друштво, какве су његове институције и структура, и има ли смисла уопште размишљати о томе. А ви, не само да морате да размишљате о таквом друштву, већ и да га градите.

Задатак научника моје генерације јесте да теоријски схвате постулате који карактеришу грађанско друштво. Пред вама је нешто сложенији задатак: ви треба да решите, како да те постулате које поставите, претворите у живот.

Свака наредна генерација која стасава не узима у потпуности све оно што јој је оставила у наслеђе претходна генерација. И то и јесте закономерност континуитета генерација – што постоји ослонац на традицији. Међутим, ту је присутан и елемент иновације. У чему се он састоји? У томе шта ћете унети управо ви, генерација која, по природи ствари, мора наставити тамо где ћемо ми, ја и моја генерација, једном неминовно морати стати.

Зато ћу ја, припадник старије генерације, поделити с вама некакав минимум представа о грађанском друштву, онако како га ја схватам. А ви томе, свакако, додајте оно што добијете у току вашег школовања на универзитету, што вам пренесу ваши професори, и што сами успете да пронађете – то је већ ствар вашег избора. И баш зато што још увек има много тога, што је још увек остало неистражено а што покушавамо да откријемо данас, а пронађено је још много пре овог нашег данас. На основу само неколико цитата које ћу употребити у свом предавању схватићете да ни ви млади, као уосталом ни ја, онај из старије генерације, нисмо најпааметнији људи на свету. Постоје они, који су нас, живећи пре нас, још јуче, упозоравали, саветовали у ком правцу да се крећемо. Проблем је у томе што не умемо сви да послушкујемо савете из прошлости. И то је, наравно, жалосно.

Када је реч о врсти мог предавања, ја бих у њему издвојио четири целине:

- 1) појава и појам грађанског друштва;

- 2) грађанска свест и грађанство као неутуђиви атрибути грађанског друштва;
- 3) демократска култура као посебан тип културе грађанског друштва и
- 4) демократска култура савремене руске омладине.

Па да почнемо.

Само двадесет година раније термин „грађанско друштво” звучео је чудно и старомодно. У неким заједницама гледали су на ту појаву са цинизмом, па чак и са дозом непријатељства. У данашње време ситуација је, у принципу, другачија, барем наизглед. У међувремену је појам грађанског друштва добио на значају, његов статус постао је један од кључних, а оно што се крије иза њега, постало је предмет веће научно-аналитичке и политичке анализе у размерама светске заједнице.

Ни у Русији није ништа боља ситуација, земљи у којој проблематика грађанског друштва последњих година све више личи на својеврсну „магичну формулу” руске политичке елите. Активност и учесталост обраћања питањима појаве и даљег формирања грађанског друштва у Руској Федерацији потпуно су објашњиве и условљене актуелношћу њихових теоријских и практичних аспеката. И пре свега – захваљујући томе што је сад наступило време у коме се већи значај придаје „људском фактору” у социјално-политичком животу, и што се сад улога обичних грађана и њихових добровољних удружења у свим сферама живота и рада у заједници много више уважава.

Не треба занемарити ни органску повезаност формирања грађанског друштва са развојем демократије, тржишном економијом и успостављањем правне државе. Другачије речено, са глобалним

социјалним преуређењем, које не може да се замисли ван контекста настанка структура друштвене контроле, које гарантују повратну везу између човека и социјалне средине у којој живи, дошло је до промене у сагледавању заједнице коју називамо грађанско друштво. У том погледу, једногласно је мишљење руских експерата, који сматрају да „узајамни односи државе и грађанског друштва представљају најозбиљнији фактор развоја социјалног организма у целини”. Притом, разумевање наведених узајамних односа има посебан значај управо за Русију „која преживљава период транзиције, када и формирање нове државности, и успостављање пуноважног грађанског друштва умногоме зависе од успешног функционисања и узајамног деловања ових основних субјеката социјалног и политичког процеса”.

Нагласићу да проблем грађанског друштва, узајамне повезаности личности, социјалних група, друштвених творевина и државе изазива велико интересовање, и то не само новинара и политичара. За ову тему заинтересовани су сви они који се крећу у стручним круговима, а нарочито – представници социолошких и хуманистичких наука. Мултидисциплинарност истраживања која се спроводе у овој области, с једне стране, несумњиво, омогућавају да се осветле многобројне гране проучаване појаве. Међутим, њена супротна страна постаје фрагментарност добијених знања, која омета стварање целовите слике стања и динамике развоја „грађанства” у руском друштву.

То је један од разлога што је данас, још увек, актуелно питање: „Шта је то грађанско друштво и које су његове карактеристике?”

У ширем смислу грађанско друштво се тумачи као „недржавни део друштвено-политичког живота”, свеукупност друштвених институција, формалних и неформалних структура, које нису непосредно укључене у државне структуре, али омогућавају грађанима и њиховим заједницама да реализују своје интересе и иницијативе.

Међутим, овакав приступ дефинисању термина не исцрпљује

сву његову сложеност, не омогућава да се уочи вишезначност феномена – грађанско друштво. Стога, сматрам да је сасвим умесан кратак екскурс у прошлост.

Појам „грађанско друштво” има дугу и сложену историју. Он је ушао у употребу у XVII–XVIII веку, када се његов главни смисао састојао у идеји да заједница грађана треба да има своје законе и да не сме да зависи само од грубе самовоље државе. У та, сад већ нама далека времена концепција грађанског друштва базирала се на идејама *природној праву* и *друштвеној договору*. При томе се, неминовно, стварао низ логичких закључивања. Човек, као личност, тежи слободи и реализацији својих природних права, међутим, с обзиром на то да је он социјално биће, то значи да човек није способан да живи ван друштва и државе. Самим тим, реализацију његових права отежава државна машинерија и механизми државне власти. Грађанско пак друштво подразумева добровољну предају сопствених права појединаца држави, а истовремено и – ограничавање државне власти у интересу реализације слобода грађана.

Основни проблем дефинисања појма грађанског друштва настаје због тога, што он има два аспекта који се међусобно разликују – социјални и политички. Још од Аристотела па све до епохе Џона Лока ови су аспекти разматрани као једна целина. Грађанско друштво као такво као да није ни постојало: заједница, односно држава била је јединствена социјална и политичка целина.

Сто година касније акценти у приступу овом проблему су измењени. Тако, на пример, у раду енглеског историчара и филозофа Адама Фергусона „Есеј о историји грађанског друштва” (1767) уочава се раскид између политичке и социјалне сфере. Некако у исто време, четврти председник САД-а, један од кључних аутора америчког Устава, Џејмс Медисон, истиче улогу грађанског друштва као противтеже самовољи државе, која стражари над људским правима.

Нови заокрет у интерпретацији феномена грађанског друштва, чије разумевање постаје предмет дискусија и жестоких спорова, десио се у XIX и XX веку. Једни су почели да га тумаче као просту људску заједницу, други су у њему видели елемент политичке организације.

Граница раздвајања у тумачењу појма „грађанско друштво” може да се посматра и на други начин, за неке оно постаје симбол подршке постојећем политичком уређењу. Таква је, на пример, његова интерпретација у англосаксонском свету, где се обично сматра да се грађанско друштво и држава узајамно допуњују и нису супротстављени једно другом. А други пак сматрају да овај појам постаје фокус опозиције, извор супротстављања држави, способној да се меша у приватни и пословни живот грађана.

Како год то дефинисали, у оба случаја грађанско друштво се дефинише на основу три карактеристичне особине.

- Прво, постојање многих асоцијација или, на ширем плану, „*ценџара социјалне власџи*”. У том смислу грађанско друштво неспојиво је са суровом, самовољном државном машинеријом.
- Друго, релативна независност ових центара социјалне власти, супротстављених (због своје способности за самоорганизовање) контроли од стране државе.
- Треће, осећање грађанске одговорности, својствено члановима друштва, цивилизовано понашање и активан грађански став његових чланова.

Поред наведених, у одлике савременог грађанског друштва треба сврстати и такве као што су правна заштита грађана, мешовита привреда, јака социјална политика државе, велики удео средње класе и још многе друге. Као последица тога, *данас грађанско друштво представља заједницу с развијеним економским, јолићичким, правним и културним односима међу људима. По својој*

суштини то је друштво у свему независно од државе, али је истовремено и у интеракцији са њом.

При томе, грађанско друштво врши низ важних социјалних функција:

- штити приватни живот грађана од неоснованих и строгих регулатива од стране државе и других политичких структура;
- доприноси остваривању реалних права и слобода грађана и
- обезбеђује им учешће у државним и друштвеним пословима.

На тај начин, долазимо до тога да појам грађанског друштва чини, у суштини, „скелет” на коме се „држи” читав друштвени живот. Притом, то једнако важи како за стабилне демократије, тако и за друштва у транзицији, која су прошла кроз либерализацију ауторитарних и тоталитарних режима.

У квалитативно новој социјално-политичкој и економској стварности питање над питањима може да гласи овако: *„Какво грађанско друштво заиста постоји у Русији и да ли оно уопште постоји?”*

Није лако дати једноставан одговор на овако постављено питање. Није једноставно, зато што су постојећа мишљења о критеријумима развијености домаћег грађанског друштва различита и разноврсна. Зато сви покушаји да се извуку некакви закључци о развоју руског грађанског друштва дају веома противуречне резултате.

Једни тврде да је оно и даље слабо, да се налази на ниском, фактички ембрионалном, стадијуму свога формирања, асимилира се или чак уопште не постоји, па зато „само људи са веома развијеном маштом” могу да говоре о његовом постојању у земљи. Ово не треба да чуди ако се има у виду чињеница да је, према многим показатељима, Русија кренула путем изградње грађанског друштва

много касније у односу на земље Западне Европе и САД. Осим тога, чак и пре успостављања комунистичког режима у њој није било никаквих назнака демократских принципа којима би се могло вратити, што је и нагнало руски народ да поново изгради грађанско друштво, фактички онде где га никада није ни било.

Други пак сматрају, међу њима су и вође невладиних друштвених организација које делују у Русији, да то и није баш тако: са њихове тачке гледишта, грађанско друштво у Русији објективно постоји и, штавише, ослања се на давну традицију која вуче корене из Новгородског већа и сељачке заједнице, а у пракси се манифестује кроз заједничко, колективно ангажовање приликом решавања постављених задатака.

Мишљење је да се толико очигледно неподударање или чак супротност приликом оцењивања онога што се дешава, објашњава деловањем читавог низа фактора у које спада, између осталог, *различитоси, ђолазних џачака*", то јест, оних *референцијних модела са којима се ујоређује данашње сјање у Русији*. Ако се као модел користи некакав идеалан тип грађанског друштва као *заједнице слободних, независних индивидуа*, које имају *одређена ђрава и сјособне су да џа ђрава шјишје*, онда ће закључци о постојању нечег таквог у савременој Русији бити, малтене, негативни. Ако се пак упореди Русија с почетка XXI века са совјетским временом Л. И. Брежњева, сигурно да је онда прогрес грађанског друштва, без икакве сумње, присутан.

Ништа мање није важан и фактор који предодређује перцепцију настале ситуације у земљи а тиче се формирања и јачања позиције грађанског друштва, односно *сјецифичносји руској конјексја*. Ова специфичност се објашњава:

- *ђарадоксалним и ајсолујно нејродуктивним ђокушајима развоја ђрађанској грушјва „са врха”*. Реч је о напорима власти који се претварају у покретање разних имитација стварања разних друштвених организација од стране државе. Овакви

покушаји и напори тешко да могу бити оправдани, чак и ако се узме у обзир да је већина домаћих експерата склона, попут Хегела, да изводи закључак да грађанско друштво не постоји „пре” и „ван” државе;

- *ипактичним одсуством независних медија*, које не контролишу органи власти, а који формирају јавно мњење;
- *ерозијом нормативно-вредносної комплекса социјалної доверенја*, као најважнијег фактора који одређује карактер односа не само између појединаца већ и између свих социјалних односа у целини, који доприносе стабилности и кохезији друштва;
- *покушајима* такозваних „социјалних архитеката савремености” недовољно осмишљеног увођења и развоја зајадних модела грађанској друштва у Русији, који, с обзиром на то да нису прилагођени руској специфичности, неизбежно долазе у сукоб са вишевековном традицијом руског народа.

На ове ћемо покушаје посебно обратити пажњу. По својој суштини, они носе епигонски карактер по свом духу и садржини и потпуно игноришу чињеницу да друштвено уређење није само празна луштура, која се може мењати како коме падне на памет, другим речима, друштвено уређење је нераскидиво повезано са животом људи који чине то друштво, са природом и величином земље, њеним геополитичким положајем, историјском судбином, штавише, са карактером и народним духом, односно његовом религијом, обичајима, нивоом осећаја за правду или, са културом у целини.

Својевремено је велики руски филозоф, писац и публициста Иван Александрович Иљин, писао да државно уређење није „одећа”, која може бити промењена у било ком моменту; то је, пре свега, „грађа тела” њој органски својствена, њен костур који на себи држи мишиће, органе, крвоток и кожу. Само површни политичари,

сматрао је Иљин, могу да маштају о томе да се народу може „подарити” сопствено државно уређење, као да постоји један јединствени облик државе, „најбољи за сва времена и све народе”, а истина је – да нема ничег опаснијег и бесмисленијег од тежње да се народу намеће оно што не одговара његовом историјском бићу.

Одавно је доказано да ефикасне политичке и економске форме не настају логичким, већ историјским путем: сваки народ до њих долази самостално, у процесу сопственог развоја. Уколико тога нема, неће помоћи никаква принуда, јер ће их, пре или касније, заједница свеједно одбацити од себе.

Пуно је таквих примера забележено кроз историју. У Русији је од многих установа, разних реформи, иновација, остало на крају само мртво слово на папиру, празна форма без садржине, иако против њих, формално, не само да није било активног, већ чак ни пасивног противљења, постојала је само потпуна равнодушност и индиферентан однос према њима. Делећи мишљење познатог руског мислиоца Николаја Ј. Данилевског, који је упозоравао да су „политичке форме, које је израдио један народ, заправо добре само за тај народ”, није тешко доћи до потпуно разумљивог закључка да је *усвојивање грађанских институција у земљи сврсисходно сироводићи на основу традиционалних специфичности руској друштва.*

Ефикасно функционисање грађанског друштва претпоставља не само висок образовни ниво становништва, већ и одређени ниво њихове грађанске културе. Ван тога оно је немогуће, а пуко постојање грађанског друштва губи сваки смисао. И управо је то један од разлога, када је реч о тенденцијама, правцима и проблемима друштвеног развоја у Русији, због кога не треба занемарити узајамну повезаност грађанског друштва, грађанске културе и грађанске свести.

Проучавајући природу и карактеристике грађанског друштва, немогуће је не обратити пажњу на чињеницу да апелујући на фе-

номен грађанског друштва, политичари и друштвени радници често испуштају из вида једну веома важну чињеницу. Реч је о томе да се у основи таквог друштва налазе не само политичка већ и општекултурна осећања, односи поверења међу људима, толеранција, уважавање интереса других индивидуа, очување законитости, приврженост општенационалним вредностима. Све то налази свој одраз у појму „*грађанска свесћ*”. Према тврдњама француског социолога Рејмона Арона, грађанска свест, уздижући се изнад интереса појединих група и појединаца, штити интересе читавог друштва, јер је увек *усмерена према ојшћечовечанским вредностима, иншћепралном циљу ојшћанка и развоја Ошћабине*.

У самој својој суштини, *грађанска свесћ* јесте *скујћ предсћава о грађансћву*, перспективама развоја друштва, свест о свом учешћу у његовој судбини, представа које образују диспозицију вишег реда, које регулишу општи правац социјалног понашања. Мишљење је да се треба сложити са оним стручњацима који сматрају да је грађанска свест разумевање приоритета општих интереса земље, читавог народа а не појединих интереса група. Вреди додати да је грађанска свест – свест која је оријентисана на основне демократске вредности. Самим тим, она одражава одређено духовно стање друштва, и то на оној етапи његовог развоја када демократске норме и вредности постају фундаменталне основе социјалне делатности.

Може ли се говорити о томе да грађанска свест врши било какву функцију у грађанском друштву? И може и треба. Основне функције грађанске свести јесу следеће: нормативно-регулативна, координациона, васпитна, вредносна, комуникативна и социјално-оријентишућа. Ступајући у међусобну активну интеракцију узајамно се прожимајући и допуњујући једна другу, оне формирају својеврстан простор сазнајне делатности грађанског друштва.

Многе од ових функција својствене су и држави и њеним институцијама. Међутим, разлика је у томе што *функције грађанске све-*

сїи немају особину својсївену државним функцијама, а то је сїроїа реулацїја, која се одражава у законима, акїима, їравилима и захїевима. Норме їрађанске свесїи немају конкретне їримаоце, специјалне установе, где их реализују. Њене функције су повезане претежно са делайношћу чиїавої друшїва, а не само појединаца.

Грађанска свест није фантом и тим пре није виртуална творевина, што значи да је неопходно разговарати о томе – како се она реализује. Она то чини кроз разне облике друштвених делатности, кроз које се изражавају норме, представе, погледи, идеали, тежње грађана, њихово схватање личне и друштвене вредности. Грађански интереси, кроз које се одражавају социјални интереси друштва, група и појединаца, имају системски карактер. Захваљујући својој систематичности и целовитости, кроз грађанске интересе могуће је да се реализују вредносне оријентације појединца, његов однос према друштву, држави, суграђанима. Грађански интереси пружају могућност сазнавања смисла свог постојања, своје грађанске функције, и доприносе формирању грађанске одговорности и других особина које су од друштвене важности. Стога је, без развијене грађанске свести, тешко замислити формирање вредности и норми, идеја и ставова, који доприносе успостављању грађанског друштва.

Формирање грађанске свести има историјски условљен карактер. Као и процес успостављања квалитетног грађанског друштва, оно обухвата дуготрајан историјски период и претпоставља смену неколико поколења. Штавише, оно представља одраз особености конкретног друштвеног уређења, оних социјалних веза и односа, који постоје у једном конкретном друштву.

Као и приликом успостављања грађанског друштва, формирање грађанске свести јесте процес природног и постепеног развоја, који не допушта вештачко форсирање темпа, а нарочито не толерише насиље. То је континуиран процес, условљен социјалним, економским и политичким детерминантама и усмереношћу ду-

ховних тежњи. Свако ново поколење не само да усваја постојеће демократске вредности, већ истовремено ствара и нове. При томе, најважнија потреба јесте очување и непрекидно усавршавање норми и вредности, које одређују грађанску свест. Управо *еволутивност развоја*, а не *револуционарна усмерљеност*, условљава постепено „таложeње” грађанског искуства и јачање демократских схватања.

Грађанска свест има низ карактеристика које су суштинске.

Прво, она поседује способност за самоуправљање и обнављање.

Друго, она је активан фактор друштвеног преображаја, делотворни „акцелератор” читавог социјалног развоја, система самосвести и егзистенције друштва.

Треће, грађанска свест је отвореног карактера и увек је спремна за прихватање нових идеја. Међутим, такав приступ, због конзервативне природне људске свести, не може да функционише аутоматски. Нови елементи се укључују у њен садржај прилично споро, постепено, тек кад докажу своју органску природу и одрживост. За преображај грађанске свести неопходно је акумулирање културних промена, које врше непрекидан притисак на свест у целини и доприносе томе да се на један нови начин разуме стварност.

Говорећи о томе, добро је подсетити савремене набеђене револуционаре да је *мојуће* из корена *йромениџи йолиџику* и чак *извесџи револуционарне йромене йо йиџању својине*, али се не моју брзо *йромениџи основна убеђења* и *људске вредносџи*.

Четврта суштинска карактеристика јесте, да грађанска свест не функционише на начин да се ослања само на универзалне обрасце, већ она мења и сопствену садржину. Разуме се, у

свему томе најважнију улогу имају постојани и непроменљиви елементи, који постоје у различитим моделима друштвеног и политичког живота. Историјско искуство, традиција и темељи једног друштва јесу кочница која не дозвољава нагле промене у грађанској свести. Управо на њиховим основама одвија се постепено акумулирање новог искуства, које се током времена све више уграђује у грађанску свест.

Из свега претходно наведеног, слободно можемо рећи да постоје добри разлози за тврдњу да – грађанска свест одражава и прожима постојеће односе у друштву, у којима се реализују стварни интереси и практична интеракција различитих социјалних субјеката. Осим тога, грађанска свест утиче на узајамне односе међу људима, делујући на њих да постану конкретни, садржајни и оформљени. Кроз грађанску свест се изражавају постојећи ставови људи, који су у основи њиховог погледа на живот као и на modele свакодневног понашања.

Било би легитимно поставити питање: „Да ли је у савременој Русији, након спроведених реформи, улога грађанске свести постала већа?” Несумњиво да је тако. Јер, управо грађанска свест и њен допринос социјалним интеграцијама друштва, које су толико тражене у Русији након реформи, затим допринос грађанској слози и усклађености деловања појединаца у реализацији општих грађанских интереса, то потврђује.

Трансформишући се, грађанска свест мења своју садржину под утицајем разноврсних социокултурних фактора, а што се огледа у развоју идеја грађанства и грађанског идентитета. Формирање грађанског идентитета у савременим условима постаје једна од *основних њређйосђавки развоја руској грађанској друштва*.

Питања формулисана на тај начин, омогућују нам да суштински проширимо наш дискурс, да га поставимо ван оквира традиционалних дискусија о пракси јачања руског грађанства и пробле-

ма, који се појављују на путу ка његовој реализацији. Уосталом, сличан приступ решењу проблема изградње грађанског друштва у Русији потпуно одговара општим светским стандардима дефинисања таквог друштва као „социјалног простора, који доприноси осећању солидарности међу људима и љубави према сопственој заједници”. Он је близак и руском традиционалном схватању ове категорије, према коме „грађанско друштво јесте друштво грађана, који поседују не само одређени ниво правне свести већ и осећање националног поноса... љубави према својој Отаџбини”.

Дефинишући *идентитет* путем *праксе* и *обраћања модела* *поисловљивања* *јединица* *са широм* *групом*, социолози истичу да савремено доба и социјални преображај који је изнедрио, доприносе *слабљењу* једног и *јачању* другог идентитета, у које несумњиво спада и припадност државној творевини – нацији.

Посебан призив проблем идентитета добија у контексту глобализације, која са једне стране ствара досад *невиђене могућности* *за зближавање култура*, ширење комуникацијског простора, обогаћења начина живота људи новим сазнањима, технологијама, идејама, а са друге – изазива много *озбиљних проблема* *и деструктивних тенденција*. Тој групи припада и криза идентитета.

Амбивалентност и сложеност праксе глобализације, која утиче не само на спољашње оквире социјалних односа већ и на унутрашњи човеков свет, јачају потребу за дефинисањем његове сопствене национално-културне и цивилизацијске припадности. Та потреба, као и раније поменуте тенденције кризе идентитета, имају глобални карактер. Имајући то у виду, Семјуел Хантингтон пише: „... проблем америчког идентитета је јединствен, али Америка није једина која... има тај проблем. Скоро свуда људи истражују, поново осмишљавају и редесфинишу, то што им је заједничко или што их разликује од других људи...” Сходно томе, у сваком друштву и у свакој земљи посебно, њихови облици су специфични и изазивају различите социјалне последице.

Без обзира на сву проблематичност питања степена интеграције Русије у процесе глобализације, проблем трансформације идентитета руског друштва у условима глобалног света постаје све актуелнији и важнији. Управо од тих процеса, тачније од њиховог решавања, данас зависе прогнозе даљег развоја земље, њена способност да одговори на многобројне изазове савременог света, да остварује пуну културну, економску, социјалну и политичку модернизацију. Од тога какви облици идентитета ће доминирати у масовној свести и шта ће представљати најважније референтне групе самоидентификације, умногоме зависи будућност успостављања структура грађанског друштва у Русији, ефикасност функционисања политичких институција, карактер механизма представљања интереса и политичке партиципације и коначно – социјална клима у друштву. И то није случајно, јер само у условима чврсте националне солидарности, осећања само-идентитета, притом имајући могућност да се припада неком систему, који управља његовим животом и даје му смисао, човек не ризикује да остане сам пред налетом глобализације и да се у њој изгуби. У супротном случају, губећи свој идентитет, човек „губи себе“, будући да је идентитет основа онтолошке безбедности и непрекидности његовог бивствовања. Човеку је идентитет потребан, као што је „сваком плоду потребно сопствено земљиште, сопствена клима, сопствено васпитање“ (Фјодор Михајлович Достојевски).

Активно проучавање аспеката руског идентитета почиње почетком деведесетих година XX века. Многобројна истраживања доказала су да његово формирање није текло у једном правцу. Оно се одвијало у сложенем противуречном контексту културно-цивизацијских интеракција, динамичних социјално-економских промена, распада вишенационалне државе, као и неопходности навикавања на нове границе, обновљеног идеолошког система координата и деформисаног облика „ми“.

Велики утицај на успостављање руског идентитета имали су и

средина, конфликт и конвергенција култура, експлозија етничности и национални покрети, тенденције суверенизације република и сепаратизам региона. Све је то предодредило „... разноврсност света, у коме се одвијала, с једне стране, индивидуализација идентитета људи, а са друге – расла је потреба за простором, где те разумеју и деле са тобом неке интересе...”.

Идеја „руске грађанске нације” јесте категорија грађанско-државног (или национално-грађанског) идентитета. Она је изменила историјско схватање нације у Русији као етнокултурне заједнице, а што је подразумевало не само лојалност држави већ и поистовећивање појединца са својим народом и одговорност за судбину земље. Да је у размишљањима на ту тему постигнут напредак, потврђују домаћи политичари, којима идеја „руске грађанске нације” више не звучи тако страно. Међутим, треба признати да, без обзира на многа истраживања око питања која се тичу модела и механизма афирмације националног идентитета, као једне од основа руске државности, и даље влада збрка, коју прате површне и конфликтне дебате и која са собом носи озбиљне ризике по друштво и по државу.

Негативном последицом тога можемо сматрати чињеницу да, разматрајући тему национално-грађанске заједнице у контексту праксе битисања савременог руског друштва, многи представници научне заједнице, политичке елите или медија, склони су да је посматрају као некакав практично недостижан идеал. Разуме се, овакав скептицизам није без основа.

Међутим, све су очигледније и тенденције повезане са процесом постепене грађанске интеграције полиетничког руског друштва, са ширењем праксе употребе појма „нација” не у традиционалном етнокултурном смислу, већ у значењу државне, грађанске заједнице – „политичке нације”, употребе, која налази израз у терминима попут „руска нација”, „грађани Русије”, „ми као нација”, „ми смо народ Русије” и слично.

Првих година нове руске стварности многи људи су се осећали као „грађани СССР-а”. Године 1992, 71% становника сматрао се грађанином Русије. Данас пак одређујући сопствени идентитет 95% Руса себе називају „грађанима Русије”, а 72% њих осећа заједништво са грађанима Русије „у значајном степену”. Судећи према резултатима анкета, то је најјачи идентитет међу другим важним идентитетима.

У научној литератури и публицистици примећује се вишезначност у појму грађанство. То значи да се, у општем смислу, оно поистовећује са свесним и активним испуњавањем грађанских обавеза и грађанске дужности, осећањем нераскидиве везе са народом, разумевањем одговорности за безбедност и напредак Отаџбине. Својевремено је велики руски филозоф и публициста И. А. Иљин, изговорио пророчке речи тврдећи да је грађанство повезано са *истинским државним расположењем душе*, када грађани на своју Отаџбину гледају као на живо правно јединство.

Управо се у истинском осећању одговорности и преданости и састоји грађанска зрелост човека. Шта то значи? То значи да човек ствари од државног значаја прихвата као своје. И у том случају долази се до закључка премисе да се истински и највиши циљ личног живота човека, у суштини, не разликује од циља државе у којој он живи.

Из овога произилази да се грађанство огледа у јединству личних и друштвених интереса, у свесном остваривању права и обавеза грађана, стваралачке самореализације и патриотизма. Таква особина човека претпоставља успостављање посебних односа између личности и државе, када се уклањају конфликти и отуђење и када грађани учествују у управљању друштвеним пословима, посматрајући их као сопствене.

Једна од најважнијих интегративних карактеристика грађанства, критеријум њене формираности, јесте постојање *грађанског*

сѣава. Ова веома звучна синтагма прилично често се употребљава, мада без нужног разумевања њене суштине и смисла, који она има. Међутим, јасно формулисан грађански став јесте неопходан услов, кључни степеник у успињању до *грађанске културе*. Реч је о разумевању и спремности индивидуе да преузме на себе одговорност за судбину земље, бригу за њену будућност, да се њени, властити интереси подреде друштвеним, уколико то захтевају околности. Другим речима, достојанство грађанина стиче се кроз самостално учешће у друштвеном животу и кроз способност да се направи сопствени избор.

На тај начин, има основа за закључак да су свесност и активност личности најважније карактеристике грађанске културе. Овде ваља нагласити да је сам појам грађанске културе настао најпре као одређена теоријска модификација, пре свега политичке културе. Амерички истраживачи Габријел Алмонд и Сидни Верба разматрали су његову садржину посматрајући значај одређене културе за ефикасност и стабилност демократског уређења државе, интересовања за политику, учествовања у њој и политичку информисаност.

Временом се политички и друштвени живот у свету значајно мењао. Појава разних покрета и иницијатива, ширење грађанских права и слобода, створили су повољне услове за прелазак на демократски модел уређења друштва. Формиран је нов систем вредности и норми, убеђења и образаца понашања, који су у складу са природом саме демократије.

Израз датих фактора испољава се и у модификованим приступима интерпретацији феномена грађанске културе. Има основа да се она окарактерише као појава, у којој се органски сливају политичке и правне, моралне и естетске, као и друге вредности, које стварају јединствену базу за разумевање грађанских права и обавеза појединца и друштва, личности и државе. Једно од најраспрострањенијих тумачења грађанске културе јесте схватање да је

она *орјанско јединство више елемената, који чине вишталност грађанског друштва*. Као последица тога она потпуно легално добија статус културе, која у целини одређује фундаменталне вредности грађанског друштва.

Дуготрајан историјски процес доказује постојање различитих типова, облика грађанске културе, који одговарају конкретним социокултурним системима. Међу њима се издваја и тип грађанске културе – *демократска култура*. Она се формира у правној држави и грађанском друштву и заснива се на признавању приоритета права и слобода личности, и на поштовању закона. Можемо рећи и овако: опште људске вредности и јесу исти они „стубови“ на које се ослања грађанска култура демократског типа.

Пракса социјално-политичког развоја, кроз коју је прошло руско друштво, потврђује да се грађанска култура друштва може назвати демократском само у случају ако она укључује:

- признање самовредности људског живота;
- активност у друштвеном животу земље;
- плурализам у политици и идеологији;
- толеранцију према различитим мишљењима у вези са питањима виталности друштва;
- спремност за вођење дијалога око питања функционисања и развоја друштва;
- владавину закона, равноправност свих грађана пред законом;
- демократску контролу власти, очување права и обавеза државе и њених грађана у међусобним односима и
- приоритет општељудских вредности.

Из тога произилази да грађанску културу демократског типа треба дефинисати као некакав *системски квалитет* друштва, *интегративну карактеристику* његових елемената и интеракција, оријентисаних на развој и јачање грађанских начела.

Узимајући у обзир претходно наведено, можемо рећи да се грађанска култура формира под утицајем социјално-економских услова и других процеса у њиховом јединству и узајамној условљености. Њен развој одређује сама социјална средина, која представља скуп институционалних и других творевина, са којима људи ступају у непосредан контакт и које поштују у својој делатности.

Пуно функционисање грађанске културе демократског типа, која је способна да повеже у целину интеракцију свих култура и слојева друштва, могуће је само у условима развијеног грађанског друштва и правне државе. Међутим, и демократска грађанска култура може бити различита по нивоу своје зрелости, ако се има у виду ниво развоја саме социјалне стварности.

То значи да је *йочейни ниво* демократске грађанске културе у корелацији са тривијалним облицима друштвеног живота. Ови облици се одражавају у најмањем степену: они представљају примарне реакције и синтезе, које још увек нису подвргнуте теоријској (мисаоној) обради. Будући да су карактеристични по својој емпиријској разноврсности, представе на том нивоу грађанске културе јесу фрагментарне и површне.

Средњи ниво грађанске културе одликује се високим степеном свесности и укључености у социокултурни процес. У том смислу грађанска делатност има сврсисходан карактер. Њој су својствене теоријска уобличеност и организованост. Овај ниво грађанске културе реализује се у оквиру друштвених заједница и политичких партија.

На крају, *највиши ниво* демократске грађанске културе подразумева високу друштвену активност и грађанску одговорност. У њеној основи је свест о неопходности подржавања државне целовитости и приоритета друштвених интереса, приврженост демократским вредностима, очување правних регулатива и спремност на сарадњу и признавање уставних норми. Такав ниво културе по-

везан је са делатношћу грађана као свесних чланова државе, који се брину о њеном благостању и стабилности.

Није потребно никакво посебно доказивање чињенице да се набројани „елементи” демократске културе по много чему нису присутни у руској стварности. Сходно томе, неминовно се намећу следећа питања: „Шта представља у данашњим условима демократска култура на руски начин? Како се грађани Русије односе према демократији? Где се, по њиховом мишљењу, крију њени недостаци?”

Међутим, приметно је да многи стручњаци са прилично скептицизма оцењују тренутно стање демократије у Русији, али исто тако и њезин даљи опстанак и напредак. У разним међународним класификацијама, које карактеришу ниво политичких слобода, Русија се налази далеко испод лидерске позиције. Једни то објашњавају „спајањем” власти и бизниса, а други – особеностима националног менталитета.

Веома је популарно и гледиште, према коме у Русији, за разлику од земаља Централне и Источне Европе, прелаз на демократију крајем XX века није пратила „револуција вредности”. Већина грађана Русије полазила је, углавном, од чињенице да су демократски политички режими у Северној Америци и Западној Европи ефикаснији када је у питању развој привреде и социјалних гаранција, у односу на систем који је постојао у Русији у последњих седамдесет година. Међутим, чим је постало јасно (а постало је јасно релативно скоро) да демократија сама по себи не гарантује брз раст животног стандарда становништва и не спасава га од административно-бирокупатске самовоље, у свести Руса наступило је разочарење у њене вредности.

Чињеница је да су многи грађани Русије видели у демократији наду у бољи живот. Међутим, њихова надања нису била усмерена само на маштање о потрошачком изобиљу. Прилично је снажно

био изражен и захтев за слободом. Није случајно да, 25 година после Горбачовљеве перестројке, грађани Русије придају велики значај рехабилитацији жртава Стаљинових репресија, укидању забране јавне критике високих функционера, повећању отворености и слободе говора, укидању цензуре, демократизацији избора и сл. То јест, свему ономе што смо наследили из доба перестројке.

Само пак схватање демократије, нарочито крајем осамдесетих година, базирало се на сновима *о њраведно орјанизованом друштву* које је сматрано руском аналогијом „државе свеопштег благостања” која органски комбинује, с једне стране – *активну улогу државе у привреди, снажан систем социјалне заштите*, а са друге – *немешање државе у приватан живот грађана, поличичке и грађанске слободе*. Савршено је јасно да је дистанца између овог идеала и стварности у којој су људи живели тих година, била огромна. Она је остала таква и у наредним годинама.

И поред тога, данас грађани Русије имају, можда не снове, али сигурно имају потпуно јасно изражен став о томе шта је јавно добро и какав треба да буде модел демократије како би се она у пракси могла реализовати. На директно постављено питање: „Каква идеја или парола у највећем степену одражава снове о будућности Русије?”, учљива су у одговорима два различита гледишта, први – „социјална правда, једнака права за све, снажна држава, која се брине о својим грађанима” – је став који подржава 45% становништва, и други – „људска права, демократија, слобода самоизражавања личности” – став је који дели 28% грађана Русије.

У извесном смислу овај се захтев може интерпретирати као пушта жеља, будући да је тешко достижан, јер у Русији још никоме није пошло за руком да сједини идеје демократије, слободе и правде са идејом државности, и да, притом, све то заједно трансформише у ефикасну способну власт.

Треба истаћи да данас, када се говори о кључним елементима демократски организованог друштва, грађани Русије на прво ме-

сто стављају (далеко испред свих осталих) „равноправност свих грађана пред законом (тај став обележило је 77% анкетираних) и „мале разлике у зарадама код запослених“ (40%). На тај начин, може се констатовати да жељени модел друштвеног уређења и његова демократска „форма“ стоје на два „стуба“: на правној заштити грађана и на социјалној правди.

Притом, захтев за правном једнакошћу, као неопходним атрибутом демократије, био је изузетно стабилан кроз читаве две хиљаде године. Штавише, може се сматрати да ће идеја „демократије једнаких могућности“ добити у будућности још више на значају. Управо та идеја јесте нешто чему сви теже у свету, зато јер представља ново виђење демократије XXI века, која је предоређена да обезбеди индивидуална и групна права грађана, почев од смањења нивоа социјалне неједнакости па до повећања могућности политичког учешћа свих слојева друштва, а што није баш у потпуности реализовано када се говори о данашњој демократији која се постепено остварује у руском друштву. Може бити да, са таквог становишта, звучи чудно што су у односу на наведене елементе демократије сви остали (као на пример, право на изборе у органе власти, право на независне медије, постојање политичке опозиције, учешће радника у управљању предузећима и право на штрајк) присутни у свести људи у далеко мањој мери.

Смањено интересовање за неке елементе демократије потпуно је легално и условљено, пре свега, тиме што су многа права и слободе постали нераскидиви део свакодневног живота у друштву, и зато не изазивају неку нарочиту забринутост и велико интересовање. То се, на пример, односи на слободу кретања, на путовање у иностранство, на слободу вероисповести, на постојање приватне својине, а у извесном степену и на слободу медија. Већина грађана Русије не види неке нарочите препреке и у слободи изражавања сопствених политичких ставова, а анкета је показала да 32% грађана Русије оцењује постојеће могућности у овој области као

„добре”, 59% – као „задовољавајуће”, а само 8% – као „лоше”.

Међутим, нису то једини разлози слабе заинтересованости за низ важних демократских процедура. Тако, за разлику од већине домаћих и страних експерата, обични грађани не виде основни разлог успореног кретања Русије ка демократији – у ниском степену њене културе, у инертности, у неспремности друштва за демократију, већ – у самом избору руске владајуће класе, која даје *йредносї власнишїву и моћи над демокрашїјом*. Овакав став заступају две трећине грађана Русије. Много је мање оних, који главну кривицу сваљују на само друштво (27%).

У том погледу занимљиво је виђење познатог политиколога В. Гељмана приликом посете једном старом провинцијском граду, средином деведесетих година. Он је био зачуђен његовим спољашњим изгледом, његовом неуређеношћу и прљавштином. Када је локалној управи пренео своја запажања добио је одговор да је разлог таквом немару локална култура и историјска традиција. Међутим, када је поново посетио исти тај град неколико година касније, В. Гељман је видео очигледну промену – град је постао много чистији. Испоставило се да су грађани изабрали новог градоначелника који је успео да доведе у ред рад комуналних служби. Локална култура, по свему судећи, није била препрека овим реформама. Овде би реторичко питање гласило: *можда руски народ йреба да йресїане да се жали на несавладивосї кулшурної „наслеђа йрошлосїи”, и да једносїавно научи да бира йраве уйрављаче и сїшвара ефикасне инсїишїуције?*

У контексту теме предавања треба обратити пажњу на чињеницу да друштво и политичка класа имају различито гледиште по питању перспективе руске демократије. Резултати експертских и општих анкета показују да је основни критеријум демократије за политичаре плурализам у свим његовим облицима. У то спада, нарочито, политичка конкуренција, такмичарски дух, регуларни избори и одсуство партијског монопола. Самим тим, очигледно је

да политичка класа посматра демократију, углавном, као подручје политике и деловање изборне процедуре.

Наши пак грађани имају много шире погледе на суштину демократског система. Демократија је, по њиховом схватању, институција која функционише и чија ефикасност треба да се одређује на основу динамике нивоа и квалитета живота, социјалне заштитености грађана, размера корупције и слично. *Другим речима, већину грађана Русије код демократије привлачи могућност успостављања таквој социјалној поретка, који би обезбедио реализацију социјалних и економских права грађана.* Овакво мишљење заступа 79% анкетираних, док 21% грађана политичка права и слободе ставља на прво место.

При томе, како смо већ истицали, грађани Русије социјалну компоненту демократије не свде само на „дебљину свог новчаника“, већ сматрају да је важно *реално обезбеђивање једнаких могућности за грађане*, које не би било декларативно, што значи да појединци, са различитим социјалним искуством, са различитим системом вредности и са различитим животним стратегијама, могу сами да изаберу облик и начин улагања сопствених напора.

Они нису усамљени у оцењивању значаја социјално-економске компоненте демократије. Истраживања која су спроведена у многим европским земљама, показују високи ниво корелације између социјалних тековина радника и „прихватања“ демократије од стране друштва, пре свега, у земљама у којима грађани током више година убиру плодове „државе благостања“ (Холандија, Данска, Финска, Швајцарска, Шведска). Вредно пажње је и то, што многи истраживачи примећују и обратну зависност, изводећи социјалну оријентацију наведених држава из њихове традиционалне цивилизацијске демократичности.

У сваком случају, очигледна корелација између нивоа економског благостања и развијености демократије, у такозваним државама благостања, јесте један од разлога, што, без обзира на стал-

ну критику неоконзервативаца, у овим земљама, као и у већини других земаља Западне Европе нико не жури да се одрекне социјалних тековина радника из шездесетих и седамдесетих година XX века. Права, а не формална демократија, како сведочи светско искуство, предвиђа не само партиципативну демократију, већ и равномерније распоређивање богатстава и ресурса, што, очигледно, није карактеристика савремене Русије. Предвиђа се, такође, и контрола економске делатности крупних корпорација од стране друштва, нарочито у оним случајевима када та делатност може да нанесе штету људима и животној средини. Уколико тога нема, онда је реч о демократији са недостацима, будући да њене институције престају да извршавају задатке који су пред њих постављени.

Поред тога, у неким групама и слојевима руског друштва постоји разумевање и узајамна повезаност економских и политичких права, разумевање непобитне чињенице, да управо ниво развоја демократије у земљи одређује могућност да се поштено ради и зарађује. Из наведених социолошких истраживања Института за социологију РАН јасно се види да, што је боље материјално стање и социјални статус грађана, то је израженији захтев за политичким правима и слободама. И обратно.

Резултати наших истраживања показују да у условима насталим након спроведених реформи у Русији, већина становништва инсистира не само на јачању улоге државе у свим сферама живота друштва већ и на неопходности „чврсте руке“, која би у земљи увела ред. Оваква „разновекторност“, супротност гледишта, може се објаснити на више начина. Између осталог и потенцијалним стањем конфликта, слабом предвидљивошћу и неодређеношћу, које карактеришу стање у земљи. Или пак тиме, што грађани Русије масовно схватају *појам слободе, правде и реда као вредности које су подједнако неопходне за нормалан живот друштва у целини као и за нормалан развој сваког појединца.*

Карактеристично је да практично сви грађани Русије желе приближно исто – законитост, просперитет, ефикасно функционисање институција, морално оздрављење друштва и сл. Међутим, ако је део бизнисмена, ситне бирократије, буџетских корисника и градске омладине спреман да подржи остваривање ових циљева кроз демократизацију и либерализацију друштвеног и политичког живота, онда значајни део „традиционалистичких” слојева види вектор потенцијалних промена у јачању „поретка” путем чврстог, често и насилног уклањања свих оних, који, по њиховом мишљењу, ометају власти у завођењу реда и поретка.

При томе, што је нижи социјални статус и задовољство сопственим животом, то је већа потреба за ауторитарном влашћу. На доњој својеврсној „социјалној лествици” присталица „чврсте руке” је скоро 80%, док их је на горњој 52 %, што, заправо, такође није занемарљив број.

Суштинском одликом масовног менталитета може се сматрати и *однос друштва према улози и месту опозиције у пољитичком животу земље*. Само 18% анкетираних сматра опозицију неодвојивим елементом демократског друштва. Овај проценат је упадљиво мањи, у односу на период од пре неколико година.

По правилу, овај пад се објашњава тиме што је системски део опозиције изузетно сервилан и улизивачки, док је несистемски део „далеко од народа”, није структурисан и консолидован. Постоји мишљење, међутим, да је главни разлог томе, заправо, нешто друго – *велики део друштва данас једноставно више нема потребу за посредницима и тежи ка самосталном представљању својих потреба пред власцима, делујући директно и ошворено*.

Приметно је да све већа спремност да се кроз акције директног деловања бране сопствена права, представља напредак у менталитету већине. У крајњем случају он сведочи о губљењу патерналистичких комплекса, о ослањању на власт, ако не код свих, онда бар код великог дела становништва. Међутим, супротно томе,

„жива креативност маса“ не може и не сме да замени ефикасно функционисање државних институција. Због тога, да би се избегли ризици који би могли да дестабилизују друштво, потребна је реконструкција система власти, која би одговарала новим изазовима времена, и пре свега, неопходно је ширење стварне партиципативне демократије, способне да подстакне разумне, заинтересоване људе да учествују у решавању проблема који стоје пред земљом и који су постављени пред њих.

Када је реч о *политичком учешћу руске омладине*, истраживања водећих социолошких центара земље сведоче о томе, да *руска омладина није задовољна насталим „елитаристичким“ моделом капитализма и демократије*, када извештај о раст нивоа материјалног благостања становништва прати сужење „коридора могућности“ у разним сферама и областима живота, укључујући и сферу политике.

При томе, велики део савремене руске омладине у многоме је разједињен и рашчлањен. Само 16% њених представника сматра да су присталице неких идејно-политичких праваца. Две трећине анкетираних не зна одговор на то питање или директно одговара да нису присталице никаквих идеологија. Одатле следи суштински закључак – *младо покољење Русије не размишља доктринарно, већ размишља својом главом. Оно подједнако скептично оцењује и искуство у реализацији комунистичког пројекта, и руску варијанту капитализма, немајући при том ништа против приватне економије, демократије, политичке конкуренције – са једне стране, и идеје о правди и социјалној равноправности – са друге.*

Резултати социолошких истраживања пружају уопштени портрет савременог младог грађанина Русије – *човека, оријентисаног ка индивидуалном успеху, за које су „заједнички циљеви“ подређени личним, енергичној и предузимљивој, који очекује промене и сирман је да поштује „правила игре“, уколико она нису у сукобу са његовим личним циљевима и жељама.*

У односу према демократији код омладине преовлађује инструментални приступ, а не вредности, односно, млади демократију посматрају као механизам који има за циљ да обезбеди, прво – законитост и правни поредак, и друго – остваривање социјално-економских права. У целини, однос према основним вредностима и институцијама демократије код руске омладине може се охарактерисати као „добронамерни скептицизам”. Она, с једне стране, признаје значај демократских институција и процедура за нормално функционисање друштва, а са друге – слаже се с тим да је Русија још увек далеко од демократије, будући да грађани скоро да немају могућност да утичу на доношење и реализацију важних одлука које се тичу саме државе.

Поред тога, за разлику од старијег покољења, *код омладине је присутан извесан оптимизам када је реч о перспективама демократској развоја земље.* Већина младих испитаника сматра да ће, пре или касније, (за десет до двадесет година) Русија постати демократска држава. Има и оних који не деле такво мишљење: 19% испитаника, узраста од 18 до 25 година и 25%, узраста од 26 до 30 година, убеђено је да се то никада неће догодити.

Када разматрамо о томе колики је *ниво активности омладине, изражавања показују да је он прилично висок, мада се, углавном, та активност реализује у неформалним сферама и областима.* Нешто мање од трећине анкетиране омладине (31%), чланови су неке интернет групе. Међу осталим видовима организација, које захтевају реално, а не виртуелно учествовање, популарна су спортска друштва и клубови (29%), као и студентске организације, различита креативна удружења, волонтерски покрети и хуманитарне организације, удружења музичара и поклоника различитих музичких праваца, синдикати (у њиховој делатности учествује око 11–18% анкетиране омладине).

Ако пак говоримо о организацијама које су примарно усмерене на заштиту права и интереса грађана, онда оне побуђују ма-

ње интересовање. У раду еколошких организација, организација локалне самоуправе, асоцијација власника станова, асоцијација за заштиту права потрошача, организација за заштиту права, удружења за обнову и заштиту историјских споменика, споменика културе и архитектуре, политичких партија и покрета учествује, само, од 4 до 8% анкетираних представника омладине.

Ако су у питању стварне политичке активности, онда, како можемо видети из одговора испитаника, на питање: „Учествујете ли Ви у политичком животу?“, позитиван одговор могао се чути од још мањег броја младих – само два до три процената испитаника. При томе, већину младих (75%), по сопственом признању, политика уопште не занима.

Међутим, иако се ви млади релативно мало интересујете за политику, то не значи да нисте сјремни да искористите (уколико је то пошребно) све доступне легалне могућности у борби за социјалне интересе. У сваком случају, код вас је песимизам много мање изражен када је реч о ефикасности различитих облика утицања на власт, у односу на грађане Русије средњих и старијих узрасних група. Сudeћи по резултатима социолошких истраживања, значајни део младих разочаран је изборним механизмом политичке партиципације и даје очигледну предност акцијама директног деловања (митинзи, демонстрације, штрајкови), као и различитим облицима групне самоорганизације. То је карактеристично, пре свега, за испитанике од 18 до 25 година.

Резултати до којих су дошли социолози потврђују став да су облици самоорганизовања, настали последњих година у виду разних омладинских покрета „са једним циљем“, толико успешни ујравно збој тога што су компактни, настају и делују према лоци алтернативној традиционалним политичким институцијама, крајње незграпним и несигурним. Важно је и то, што они формирају нову генерацију младих друштвених радника а, такође, предлажу

друштву теме за дискусију, које излазе далеко ван оквира тривијалних политичких борби.

Оно што узрокује непримерено понашање извесног дела омладине, како наводе експерти који се тиме баве, обично треба тражити у њеном социјалном окружењу, често несрећеном, у духовној и психолошкој рањивости и незаштићености, ниском нивоу културе и сл. Наравно, иако ови разлози имају веома значајну улогу, исто је тако, врло *бићна чињеница да се код данашње омладине може уочићи оштра реакција на неправду и нејоспојање слободе, својствене младосћи, нарочито онда када је све мање могућности за борбу за своја и не само своја права и интересе, кроз легалне политичке институције*. Управо тиме се објашњава раст ванинституционалних форми самоорганизовања омладине. Код њих је уочљив велики раскорак са државном бирократијом и формалним демократским механизмима, са њиховом хијерархијом и ограниченим грађанским учешћем. Аморфна, неструктурисана друштвено-политичка средина условљава, на свој начин, „неформални” карактер већине политичких удружења, насталих последњих година. Без икакве могућности да се остваре у политици, не учествујући у изборима, многи од њих постају радикални, изазивајући оштру реакцију власти и органа за заштиту права.

Борба са омладинским екстремизмом не може и не сме да се води искључиво репресивним методама. На том плану занимљиво је искуство Француске од пре више од четрдесет година, када је, након студентског бунта 1968. године француско друштво успело да integriше младе бунтовнике у легалне политичке и друштвене институције. Многи од њих су данас познати политичари, парламентарци, бизнисмени. И у Русији је, нарочито последњих година, присутан покушај усмеравања енергије младих у позитивне политичке форме и, нарочито, њиховог друштвеног ангажовања.

Питања и одговори

- *Поштовани Михаиле Константиновичу, како је познајо, Ви сте дуго били на руководећим партијским функцијама, између осталога били сте и заменик директора Института за марксизам-лењинизам. У вези са тим имам питање: Да ли данас можете себе да назовете марксистом, присталицом социјализма? Међутим, дозволиће ми да поделим са Вама својевремена забелажања: полазећи од тога што сте рекли о револуцији и најоменули да савремени човек треба да своје интересе стави изнад интереса друштва, смем да претпоставим да Ви седе у њавке не свршавајте. (питање из сале)*
- Ваша претпоставка није потпуна тачна, јер нисте тачно цитирали моје речи. Ја сам говорио о томе, да понекад став истраживача мешају са ставовима испитаника које он проучава. Ја сам проучавао и говорио сада о омладини, направио сам њен уопштени портрет, где лично доминира над друштвеним. Ја нисам говорио о себи, већ о вама, младима. Ја, наравно, заступаам став синтезе друштвеног и личног, али у условима корених друштвених реформи, пробоја модернизације, када је неопходно обезбедити подршку друштву, ја

сам присталица доминације друштвеног над личним. Међутим, нисам само због тога био и остао марксиста. Ако марксизам прецизно познајемо, како га познају у Европи, одакле нам је дошао нови талас неомарксизма, који је осмишљен у систему координата савременог света, још нико није успео да оповргне ниједан његов постулат. Наравно, постоји низ нетачности историјског карактера. Маркс није могао тада да предвиди догађаје у будућности, па зато није могао ни да предвиди неке детаље у савременом развоју света. Међутим, законе тржишта, одлике капитализма као начина интеракције људи и система друштвених односа он је сјајно описао, и ништа друго, између осталог, није измишљено.

Данас видимо кризу ту поред нас, у Европској унији, и сви почињу да прелиставају њега, Маркса. Он може да нас посаветује како да уредимо заједнички живот у том моделу, који је, истину говорећи, Европска унија преписала од Совјетског Савеза по принципијелним механизмима узајамне организације, узајамне помоћи и подршке. Недавно је Грчка поново добила субвенције, али ће оне опет отићу у бунар. Тако нешто је само Совјетски Савез својевремено дозволио себи да уради према афричким земљама, подржавајући њихове револуционарне покрете. Шта данас ради Европска унија? Она не подржава револуционарне покрете у Грчкој, али она подржава очигледно пропалу ствар. А зашто је потребна таква подршка? Зарад очувања реномеа. Ако се после Совјетског Савеза распадне и Европска унија, шта ће онда Европљани рећи како би оправдали наш распад? Ето вам марксизма у чистом облику – веза теорије и праксе, настала пре 150 година.

- *Михаиле Константиновичу, дозволиће ми да Вам још ставим мало ипровокативно питање: не чини ли Вам се да је данашње*

ірађанско друштво у Русији само сїољашностї, и да је сїворено од сїране државе за сїсївене циљеве, како не би у очима Евроїе изїледала заосїало. Да ли је ірађанско друштво сївар їодржавања државної сїаїуса у осїваривању циљева сїољне їолиїише? (питање из сале)

- Не, није, иза тога стої озбиљнија тенденција, процеси, и ја ћу навести неке од њих. У суштини, за двадесет година реформи ми смо схватили, делимично смо се чак навикли на то, и покушавамо сада да решимо проблем неравномерног економског развоја различитих региона Русије. Ја мислим, мало ко од вас зна, да разлика у неколико показатеља, не у свим наравно, већ, на пример, у приходу по глави становника, по обезбеђивању, условно говорећи, постеља у медицинским установама, између најзападнијих и најисточнијих региона Русије, разлика између њих је данас и 40 пута. Можете ли да замислите: западни регион, где се налази Санкт Петербург, и, условно говорећи, Далеки Исток, а између њих регионе, које нећу да набрајам, како их не бих увредио. А због чега би се, уосталом, увредили? Тако се десило. Уз то постоји и појам – „субвенционисани” региони. Од 83 субјеката федерације њих око 60 живи од субвенција федералне владе. Шта хоћу да кажем? Време је да отворено и поштено говоримо о неравномерном социјално-политичком и образовном развоју. Ми смо установили разлике између региона, разних социјалних слојева и статусних група. И дошли смо до закључка да се у ових последњих двадесет година слика изменила, она се просто преокренула са становишта постојања, у савременој Русији, напредних слојева и група становништва, средњих и економски заосталих. Начин живота, животни циљеви, њихова интересовања, осећај за време, код ових група принципно се разликују. Држава има обавезу да то узме у обзир и да одговори на захтеве оних делова друштва, који су већ на-

предовали или које стоје на прагу напретка, а то је огроман број људи.

Навешћу бројку, која је, наравно, резултат истраживања: око 40% грађана савремене Русије у нашим истраживањима признаје једну веома озбиљну ствар. Ми их питамо: „Да ли можете да живите, не рачунајући на озбиљну, сталну помоћ државе?“ Они одговарају: „Да. Главно је да нам држава не смета.“ За двадесет година реформи скоро 40% становништва, размислите добро о томе, може да живи самостално. Значи, шта је потребно да они постану још самосталнији и како би се њима придружили и остали слојеви становништва? Потребно је изградити институције грађанског друштва и то не са врха и не по узору са Запада, већ изнутра, и пружити им могућност да раде. И тих 40% знају као то треба да се уради. Значи, држава је у обавези да уради још само једну ствар – да обезбеди могућност. И то је све.

Спреман сам да предвидим, да ће кроз око пет година модел демократије, за који ћете ви гласати, можда ћете ићи и на митинге, изгледати на следећи начин: демократија се неће тумачити као власт, која се бори за интересе већине становништва, као да мањина код нас не постоји, а постоји, и на то треба рачунати – већ ће се тумачити као демократија једнаких могућности. И за тај модел демократије ви ћете се активно борити и бранити га. Зато што је то најправеднија форма модела демократије, коју смо у нашој експертској групи назвали „демократијом XXI века“. И на Западу многи политичари и експерти почињу да раде у том правцу и да схватају шта представља модел „демократија једнаких могућности“. Она је, најпре, праведна по својој суштини, то није просто гласање, бројање гласачких листића, већ избор стратегије слободног живота. Важно је да човек осети ту једнаку могућност за све људе. То је као на стадиону, замислите: изашли сте на

тркачку стазу и са вама још осам до десет људи. Дат је знак за старт и сви сте потрчали. На почетку трке сви сте имали једнаке могућности. А ко ће како завршити трку, то већ зависи од унутрашњег стања, физичке спремности, итд. Неко ће стићи први, а неко последњи. Да ли можете да се љутите на некога? Само на себе, зар не? Имали сте једнаке услове и могућности, само су стазе различите, али и то је небитно, будући да можете да их мењате.

Важно је направити такав модел, како бисте сви имали осећај да, уколико нисте постигли нешто у животу, то не значи да вас је неко повредио или вам је нешто одузео, то значи, да то ви лично нисте постигли. Међутим, у почетку сте имали оно, што се назива базом минималних могућности. То је некакав ниво материјалне сигурности. Овде је база, потрошачка корпа, коју влада након сваког квартала поново разматра. Ја сада не говорим о томе је ли она мала или велика, наравно, неправедно је мала, непотпуна. То показују наша рачунања, и ми смо више пута слали белешке са предлозима, како да се она учини мање-више бољом и већом, у крајњем случају за старе људе. Не знам, очигледно, држава за сад нема таквих могућности. Та корпа је један показатељ, пример такве минималне базе, која за све старе људе треба да буде једнака, пожељно је да буде довољно велика. Шта ће пензионер имати преко те корпе – то већ зависи од његовог радног стажа и његових способности након одласка у пензију. Такав модел демократије настаће, по мом мишљењу, у наредним деценијама.

Алина Џамалијева, прва година, факултет конфликтологије:

- *Михаиле Консјанџиновичу, Ви се бавиш научним џуризмом. Објасниш, молим Вас, шта је џо?*

- Научни туризам је за мене спој корисног и пријатног. Таква формула вам је, сматрам, позната. Јасно је шта је пријатно – море, плажа, сунце и сунчање, на пример. А корисно је, када за време путовања имаш још неки план интелектуалног оптерећења, рецимо, посета научних центара, могућност учествовања за округлим столом, на неком међународном симпозијуму. То се назива научни туризам. Ове године сам поставио лични рекорд – посетио сам 85. земљу света – Аргентину.

Николај Биков, друга година, правни факултет:

- *По њавилу, ѣрађанско друштво карактерише високи ниво образовања становништва. Шта Ви мислите, да ли реформа образовној система последњих година доприноси успостављању ѣрађанској друштва у Русији?*
- Одговорићу апсолутно јасно, без увијања. Не, не доприноси. И садашњи нацрт закона у овом облику, у коме је представљен јавности, може да нас одведе још даље, на лошију страну у односу на оно што данас имамо у систему образовања. Њиме су предвиђене разне финансијске и организационе процедуре, али нема оног главног – садржајности. Уопште није јасно, каквог стручњака жели да има Русија у будућности, којим знањима он треба да располаже и како ће држава то да обезбеди? Ко ће то да прати, контролише? Члан 99 је ужасан, ја сам се због тога на једном састанку експерата посвађао са бившим министром образовања и науке Фурсенком. Ја нисам могао да разумем оно што у њему пише: „Независну оцену, експертизу квалитета образовања имају право да спроводе органи управљања образовним процесом (то је још и разумљиво – М. Г.), приватни предузетник.” Шта је то? Академски Институт за социологију не може да спроводи ту

експертизу. То јест, од нас могу то да захтевају, по својој жељи, али у члану закона, нас, научника, нема. Зар ми нисмо буџетски корисници, зар нас не плаћа држава?

Ми нисмо приватна, да тако кажем, каубојска канцеларија, већ Институт Руске академије наука, организација која је финансирана из буџета. И ми се заиста бавимо системом образовања, зато што је један од наших 11 центара – Центар за социологију образовања и културе, где раде водећи стручњаци у земљи у тој области. Ми извршавамо налоге Међународне банке за обнову и развој, учествујемо у међународном пројекту, који обухвата 38 земаља, о компаративној анализи образовног система. Наш Институт обрађује велики део – руски регион. А из тог закона не можемо да схватимо, ко ће водити рачуна о ономе што је најважније. То је, наравно, лукава замка министарства. Ви разумете, ко контролише квалитет образовања, тај, да тако кажемо, и наручује такву музику. Ко може нешто да исправља, тај има права да иницира затварање било које образовне установе. То је озбиљна ствар. Не желе да верују професионалцима, који то заиста могу да обављају, зато што је то као некаква приватна делатност. Главно је да у том нацрту закона нема садржине, тамо се говори искључиво о техничким процедурама. Прочитајте пажљиво, то је ужас!

Функционери су против укидања Јединственог државног испита – у реду, јавност може да се сложи, али уз услов да слово закона, који ће се тога тицати, буде допуњено још неким облицима контроле полагања испита, на пример, усменим разговором. Може се допунити, зашто би само један облик био реализован у пракси? То није исправно. Знате ли, шта је урадио Обама пред своју председничку кампању? Он је два месеца пре избора издвојио, немојте се изненадити, четири милијарде долара за финансирање америчког образовања,

како би вратио допунску форму испитне провере – усмени разговор.

Американци се не разбацују новцем. Значи, они су схватили да није довољан само електронски облик полагања испита. Он је веома формализован. Он се, наравно, може користити, али јавља се друго питање: „Из којих предмета?” Не из свих, наравно. Ми смо имали писмене испите. Које су они сметали? Постоје занимљиви резултати истраживања на ту тему, о којима смо ми обавестили бившег и садашњег министра: 56% становништва (родитеља и деце) не подржава садашњи нацрт закона. То говори о нечему. На полагање испита и упис на факултете путем канала Јединственог државног испита спремно је само 12% матураната. То је све. То је критика, коју треба да послушају у министарству.

Хвала на пажњи!

Белешка о аутору

Михаил Константинович Горшков је директор Института за социологију Руске академије наука. Доктор је филозофских наука (1989). Академик Руске академије наука (РАН, редовни члан од 2011). Лауреат Државне награде Руске Федерације у области науке и технике (2002). Члан је Научно-експертског савета Председника Савета Федерације Федералне Скупштине Руске Федерације. Члан је Савеза писаца Русије. Главни је уредник часописа „Вестник Института социологији”, „Социологическая наука и социальная практика”; председник Редакционог савета часописа „Власть”.

Један је од водећих руских социолога, стручњак у области социјалне филозофије, политикологије, емпиријских социолошких истраживања, социологије савременог руског друштва. Оснивач је нове научне дисциплине – социологије масовне свести; творац динамичке концепције формирања и функционисања јавног мњења. Разрадио је теорију и методе социолошког проучавања стања масовне свести, структуре руског идентитета, социјалних типова грађана у постсовјетској Русији.

Аутор је око 300 научних радова. Најпознатији су: „Јавно мњење: Историја и савременост” (1988); „Како спровести социолошко истраживање” (1. издање 1985, 2. издање 1990, коаутор); „Руско друштво у условима трансформације. Митови и реалност (социолошка анализа) 1992-2002” (1. издање 2000, 2. издање 2003); уџбеник „Примењена социологија: методологија и методе” (1. издање 2009, 2. издање, допуњено и прерађено, електронска верзија, коаутор); „Омладина Русије: социолошки портрет” (1. издање 2010, 2. издање, електронска верзија, коаутор); „Континуирано образовање у контексту модернизације” (2011, коаутор); „Руско друштво онакво какво јесте: искуство социолошке дијагностике” (2011) и др.

Руководилац је општеруских истраживања и научних издања са следећом тематиком:

„Средња класа у савременом руском друштву” (1999), „Руско друштво у условима трансформације (социолошка анализа)” (2000), „Жена нове Русије: Каква је она? Како живи? Чему тежи?” (2002), „Русија – нова социјална реалност. Богати. Сиромашни. Средња класа” (2004), „Русија, која се мења у огледалу социологије” (2004), „Руски идентитет у условима трансформације: покушај социолошке анализе” (2005), „Својина и бизнис у животу и схватањима грађана Русије” (2006), „Социјална неједнакост и јавна политика” (2007), „Слобода. Неједнакост. Братство: Социолошки портрет савремене Русије” (2007), „Средња класа у савременој Русији” (2008), „Национални пројекат ‘Образовање’: оцене експерата и став становништва” (2008), „Русија на новом прелому: страхови и бриге” (2009), „Руска свакодневица у условима кризе” (2009), „Мигранти у социокултурном простору региона. Социолошки есеји” (2009), „Социјални фактори консолидације руског друштва: социолошко мерење” (2010), „Пад Берлинског зида: пре и после. Грађани Русије о спољнополитичким процесима у прошлости и садашњости” (2010), „Да ли је руско друштво спремно за мо-

дернизацију” (2010), „Двадесет година реформи очима грађана Русије” (2011), „Руски снови: какви су и могу ли се остварити?” (2012) и др.

Рођен је 29. децембра 1950. године у Москви. Московски медицински институт Н. А. Семашко завршио је 1973. године, по занимању је лекар-стоматолог.

Још од 1976. године, делатност М. К. Горшкова везана је за науку: био је млађи научни сарадник Академије друштвених наука при ЦК КПСС, референт ректора Академије, старији научни сарадник, доцент на Катедри за социологију и социјалну психологију Академије друштвених наука, докторант, заменик руководиоца Катедре за социологију и социјалну психологију Академије друштвених наука.

Од 1989. до 1990. године био је инструктор, руководиоца сектора Одељења за науку и образовне установе ЦК КПСС, помоћник члана Политбироа, секретара ЦК КПСС.

Од септембра 1990. године био је први заменик директора Института марксизма-лењинизма при ЦК КПСС, а од 1991. године – вршилац дужности директора Института за теорију и историју социјализма ЦК КПСС.

Крајем 1991. године изабран је за генералног директора прве недржавне научне установе у својој земљи – Руског независног института за социјалне и националне проблеме (РНИС и НП), аутономне непрофитне организације, једног од важних независних интердисциплинарних истраживачких центара у области социјалних и хуманитарних наука.

У априлу 2001. године, одлуком Председништва РАН, М. К. Горшков је постављен за директора Института комплексних социјалних истраживања РАН (ИКСИ РАН) – једног од водећих научних колектива, који се баве проучавањем утицаја великих економских, политичких и друштвених промена на масовну свест, стереотипа у

схватању и понашању различитих социјално-демографских група (омладина, средња класа итд.), анализом социјално-психолошког и социокултурног контекста реформи, еволуције социјалних институција.

Јуна 2005. године, одлуком Председништва РАН постављен је за директора Института за социологију Руске академије наука, насталог од три Института РАН (Института за социологију РАН, Института за комплексна социјална истраживања РАН и Института за компаративну политикологију РАН) – водеће академске социолошке установе у земљи, која је развила фундаменталне проблеме социолошке теорије, која спроводи крупна емпиријска истраживања, и која нуди могућности за даљи развој социолошких теорија, као и разраду практичних препорука, које се тичу савремене социјалне и политичке праксе и доношења ефикасних управљачких одлука.

Основна научна интересовања Михаила Константиновича Горшкова јесу:

- методологија социолошких истраживања;
- теорија и пракса проучавања јавног мњења;
- социологија масовне свести;
- социологија политичких и социјално-политичких процеса;
- социологија идентитета;
- социологија руске свакодневице и
- социологија омладине.

Руководилац је и учесник више од 150 емпиријских социолошких истраживања како на федералном тако и на регионалном нивоу.

Под руководством и уз непосредно учешће М. К. Горшкова, оствариван је и остварује се низ међународних пројеката, актуелних са становишта развоја економског, социјалног, политичког и научног потенцијала Русије, између осталих: „Европа и Немачка

очима грађана Русије”, усмерен на расветљавање тога како грађани Русије оцењују спољнополитички курс земље, као и на одређивање стања јавног мњења грађана Русије о правцима и формама руско-европске сарадње; „Спољна политика Русије у оценама становништва и експерата”; „Руски идентитет у условима друштва које се трансформише”, оријентисан на проучавање особености материјално-економске самоидентификације грађана Русије, самооцењивања сопственог социјалног статуса, разматрање структуре њихових животних тежњи и вредности (заједно са немачком социолошком службом „Синус”); „Динамика средње класе у условима реформи (компаративно руско-кинеско истраживање)” (заједно са Академијом друштвених наука Шангаја, Народна Република Кина); „Социјалне карактеристике Санкт-Петербурга и Шангаја на почетку XXI века” (заједно са Академијом друштвених наука Шангаја, Народна Република Кина); „Омладинска истраживања у земљама БРИКС групе” и др.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.3(470)

316.72(470)

ГОРШКОВ, Михаил Константинович, 1950-

Грађанско друштво и грађанска култура у
савременој Русији : искуство социолошке
дијагностике / Михаил Константинович Горшков ;
[превод са руског Сузана Стојковић]. - 1. изд.
на српском језику. - Косовска Митровица :
Филозофски факултет у Приштини, 2013
(Краљево : Graficolor). - V, 55 стр. ; 25 cm

Превод дела: Гражданское общество и
гражданская культура в современной России.
- Тираж 300. - Стр. 1-5: Предговор / Урош
Шуваковић. - Белешка о аутору: стр. 51-55.

ISBN 978-86-6349-012-3

а) Цивилно друштво - Социолошки аспект
- Русија б) Култура - Русија
COBISS.SR-ID 203513100